

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

1. Ἐφ' ὅτου τὸ γλυκὺ ὄνειρον τοῦ δαιμονίου τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας Ἰδρυτοῦ ἐπηλήθευσε καὶ ὁ νεαρὸς κύκνος τοῦ Ἀττικοῦ ὄρνιθῶνος ὁ ἐπὶ τῶν γονάτων ἐκείνου καθεσθὲις ἐξαίφνης ηὔξήθη καὶ πτεροφυήσας εἰς τὰ ὕψη ἀνέπτυε μεγάλην καὶ λιγυρὰν ἐκπέμψας κλαγγήν¹, ἀπὸ τοῦ χρόνου ἐκείνου τοῦ εὐτυχοῦς οἱ ὀρίζοντες τῆς διανοήσεως ηὔρυνθησαν ἐπ' ἀπειρον καὶ ἡ φιλοσοφία ἔσχε τροπὴν τῷ ὄντι ἀνυπέροβλητον. Τότε δὴ ὁ ὑψιπέτης ἀετὸς ἐμεταρσιώθη αἰθέριος εἰς τὸ κυανοῦν τῆς φιλοσοφούσης Ἑλλάδος στερέωμα ἐξαρθεὶς δὲ οὐράνιος κατέστη θεοειδῆς καὶ εἰς τοὺς μυωπάζοντας τῶν πολλῶν ὀφθαλμοὺς ἀπέβη ἀθέατος. Εἶναι κοινῇ γνωριμώτατον καὶ ὑπὸ πάντων εὐλόγως θαυμάζεται ὅτι τὸ φύσει λεπτὸν καὶ ἄκρως ἑταστικὸν τῶν ἡμετέρων προγόνων ὄμμα ἐπειράθη πρωϊαίτατα νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ σκοτεινὰ τοῦ παντὸς αἰνίγματα καὶ ἐπιλύσῃ τὰ δυσχερῆ τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου προβλήματα. Εὐθύς ἤδη ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῶν πρώτων φιλοσόφων ὡμολογήθη ὅτι ἡ ἀλήθεια, ἣτις εἶναι τῆς γνώσεως ὑποκείμενον, ὑπάρχει τι αἰδῖον καὶ ἀναλλοίωτον· διὸ καὶ σφοδρὸς ἐκηρύχθη ὁ πόλεμος κατὰ τῶν αἰσθήσεων ὡς ἄγαν ἀπατωσῶν καὶ τὴν ἀλλοίωσιν καὶ μεταβολὴν διδασκουσῶν. Τὸ δὲ σταθερὸν καὶ μόνιμον, ὅπερ ἀποτελεῖ τῶν πραγμάτων τὴν οὐσίαν, παρέχουσι κατὰ τὸν Σωκράτη αἱ ἔννοιαι· ταύτας σχηματίζομεν διὰ προσφόρου καὶ μεθοδικῆς ἐρεῦνης, τῆς διαλεκτικῆς, ἣν ὁ μὲν σεμνὸς ἐκεῖνος διδάσκαλος εἰσηγήσατο ὁ δὲ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀκριβέστερον ἀνέπτυξαν καὶ ἀσφαλέστερον ἐθεμελίωσαν. Καὶ ὅποτε τῆς ἐννοίας ἡ εὕρεσις ὑπάρχει ἡ ἀληθὴς γνῶσις, ἐπάναγκες νὰ τραπῶμεν ἐπὶ τὰς ἐννοίας καὶ ἕκαστον εἰς τὴν ἐννοίαν αὐτοῦ νὰ ἀναγάγωμεν. Περαιτέρω δὲ χωρῶν ὁ Πλάτων ἀπεφήνατο ὅτι τὸ διὰ τῶν ἐννοιῶν νοούμενον, οἱ τύποι τῶν ὄντων, εἶναι τὰ ἀληθῆ καὶ πραγματικὰ ὄντα.

¹ Τὴν γνωριμίαν Σωκράτους καὶ Πλάτωνος προσηκόντως ἐκτιμῶντες οἱ μεταγενέστεροι διὰ μυθικῆς περιέβαλον μορφῆς καὶ διὰ ποιητικῆς παρέστησαν εἰκόνας. Πβλ. Διογ. Λαέρτ. 3, 5. Ὀλυμπιόδ. β. Πλάτων. 4.

Ὁρος ἀφευκτος τῆς ἐπιστημονικῆς νοήσεως εἶναι ἡ ὑπαρξίς ὄντος τινὸς ἔχοντος αἰεὶ κατὰ ταῦτά. Τοιοῦτο δὲ ὄν δὲν δύναται βεβαίως νὰ εἶναι τὸ καθ' ἕκαστον τὸ ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως παρεχόμενον καὶ εἰς ἀδιάλειπτον μεταβολὴν ὑποκείμενον ἀλλὰ τοῦναντίον τὸ καθόλου, ὅπερ ἀληπτον ὄν τῇ αἰσθήσει διὰ μόνης τῆς νοήσεως γινώσκεται. Πάντα τὰ καθ' ἕκαστον εἶναι πολλαπλᾶ καὶ μεμερισμένα, καθίστανται δὲ τοιαῦτα, οἷα εἶναι διὰ τῆς ἐν τῇ ἐννοίᾳ συνορωμένης κοινῆς οὐσίας. Τὴν οὐσίαν ταύτην εὐρίσκει ὁ Πλάτων ἐν ἐκείνῳ, ὅπερ κοινὸν ὑπάρχον σειρᾷ τινι τῶν καθ' ἕκαστον ὄντων παρέχει τὴν κοινὴν αὐτῶν ἐννοιαν, τουτέστιν ἐν τῇ μορφῇ, τῷ εἶδει, τῇ ιδέᾳ. Ἡ ιδέα εἶναι ἡ «οὐσία», τὸ «ὄντως ὄν», τὸ ἐν αἰεὶ ὄν, τὸ αὐτὸ ἐπὶ πᾶσιν. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ ιδέα ἀποτελεῖ τὴν ἐνότητα, ἣτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν πολλότητα¹. Ταύτην δὲ τὴν εἰς τὰ πολλὰ ἀναφερομένην καὶ τὰ κοινὰ πάντων γνωρίσματα συνιστῶσαν ἐνότητα νοεῖ ὁ φιλόσοφος ὡς καθαρὰν (ἀχρώματον καὶ ἀσχημάτιστον καὶ ἀναφῆ) καὶ ὑπὲρ πᾶν γεννητὸν καὶ αἰσθητὸν κειμένην οὐσίαν, οὔτε ἐν χώρῳ οὔτε ἐν χρόνῳ ἀλλ' αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσαν ἐν ὑπερουρανίῳ τόπῳ, ἐνθα αὐτὴν καθορᾷ ὁ θεὸς καὶ αἱ ψυχαὶ αἱ καθαραί². Αἱ ιδέαι αἰεὶ ὑπάρχουσαι οὔτε γίνονται οὔτε ἀπόλλυνται, οὔτε αὐξάνονται οὔτε φθίνουσιν, οὔτε ὑπάρχουσιν ἐν ἑτέρῳ τινί, οἷον ἐν ζώσῃ οὐσίᾳ ἢ ἐν τῇ γῆ ἢ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλ' αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς εἰσιν ἐν μιᾷ μορφῇ, τὰ δ' αἰσθητὰ πάντα ἔχουσι πρὸς τὰς ιδέας κατὰ τοιοῦτόν τινα τρόπον, ὥστε, ὅταν ταῦτα γίνωνται καὶ φθείρωνται, αἱ ιδέαι οὔτε αὐξάνονται οὔτε ἐλαττοῦνται οὔτε ἄλλο τι πάσχουσιν³. Αὗται εἶναι τὰ αἰσθητὰ τῶν ὄντων πρότυπα καὶ παραδείγματα, καθ' ἃ ὑπάρχουσιν ἀποτετυπωμένα καὶ ἀπειργασμένα, οἷονεὶ μμήματα, τὰ αἰσθητὰ ὑποκείμενα, ἅτινα ὁμοιάζουσι μὲν πρὸς τὰς ιδέας ἀλλ' εἶναι πολὺ ὑποδεέστερα καὶ μόνον κατὰ τοσοῦτον ὑπάρχουσι καθ' ὅσον ἐκείνων μετέχουσι⁴. Λοιπὸν ὑπὲρ τὰ αἰσθητὰ, τὰ φθαρτὰ καὶ παροδικά, ὑπάρχουσιν ὡς οὐσία αὐτῶν αἱ ιδέαι, τὰ ὄντως ὄντα, ἀφθαρτα καὶ αἰδία, αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτα. Συγκορυφοῦνται δὲ πᾶσαι αἱ ιδέαι εἰς μίαν ὑπερτάτην ιδέαν, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ, ἣτις ὑπάρχει ἡ αἰτία πάσης τελειότητος, πάσης οὐσίας καὶ γνώσεως⁵.

¹ Πλάτ. Φαίδ. 76 Α. 78 D. Φαῖδρ. 247 C. Φίληβ. 59 C. Παρμ. 132 C. Τίμ. 31 Α.

² Τίμ. 52 Β 37 Ε. Φαῖδρ. 247 C. ἐξ.

³ Συμπ. 211 Α ἐξ.

⁴ Φαίδ. 74 Ε. 100 C. Τίμ. 28 Α ἐξ. 48 Ε. 50 C. Παρμ. 132 D.

⁵ Κ. Ι. Λογοθέτου, Ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος. σ. 95 ἐξ.

2. Αἱ ἰδέαι ἔχουσι πρὸς τὰ αἰσθητὰ ὡς τὸ ἓν πρὸς τὰ πολλά¹, τὸ ἀμετάβλητον πρὸς τὰ μεταβλητά, τὸ «εἶναι» πρὸς τὸ «γίγνεσθαι». Καὶ ὁμῶς δὲν νοεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος τὸ ὄν, καθὰ ὑπὸ τῶν Ἑλεατῶν, ὡς καθαρὰ ἐνότης ἀποκλείουσα πᾶσαν πολλότητα καὶ διαφοράν. Διότι ἕκαστον ὄν ἔχει παρὰ τὴν ἐνότητα αὐτοῦ πολλότητα ἰδιοτήτων καὶ πρὸς πολλά μὲν συνάπτεται καὶ κοινωνεῖ ἀπὸ πάντων. δὲ τῶν ἄλλων διακρίνεται καὶ διαφέρει, ἔχει ἄρα καθ' αὐτὸ ἀπείρως πολὺ μὴ ὄν (ἄλλως ὄν): ἐν παντὶ ὄντι ὑπάρχει καὶ τὸ μὴ ὄν, τὸ ἕτερον καὶ διάφορον². Τοιοῦτοτρόπως τὸ ὄν δὲν εἶναι ἀφηρημένον καὶ ἀδιόριστον ἀλλὰ συγκεκριμένον καὶ καθωρισμένον, διατελοῦν πρὸς ἄλλα ἐν τινι ἀναφορᾷ δὲν εἶναι κενὴ καὶ ἀφηρημένη ἀλλὰ συγκεκριμένη ἐνότης περιεκτικῆ πολλότητος. Τοιοῦτό τι περὶ τοῦ ὄντος διδάσκει ὁ πλατωνικὸς Σοφιστής καὶ προσέτι ὁ Παρμενίδης³ καὶ ὁ Φίληβος⁴, ἐνθα λέγεται ὅτι οὐ μόνον τὰ πράγματα ἀλλὰ καὶ αἱ αἰδίδια οὐσίαι συνίστανται ἐξ ἑνὸς καὶ πολλῶν, ἔχουσιν ἐν ἑαυταῖς σύμφυτον πέρασ καὶ ἀπειρον. Καὶ εἶναι μὲν τὸ ὄντως ὄν αἰδίον ὑπάρχει δὲ πάλιν αἴτιον τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς τῶν αἰσθητῶν, εἶναι δρῶσα δύναμις καὶ ἔχει κίνησιν καὶ ζωὴν, ψυχὴν καὶ νοῦν⁵. Οὕτω θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος αἱ ἰδέαι ὡς ἀληθεῖς καὶ ἀρχέγονοι καὶ συγκεκριμένοι οὐσίαι, ἐν αἷς διαλλάσσονται αἱ διαφοραὶ καὶ συγχωνεύονται αἱ ἀντιθέσεις⁶.

¹ Διὸ καὶ χαρακτηρίζονται ὡς ἐν ἁ δ ε ς ἢ μ ο ν ἁ δ ε ς. Φίληβ. 15 A ἐξ.

² Πάντα ἔχουσι μὲν οὐσίαν ἀλλ' ἀνήκει αὐτοῖς καὶ «οὐκ ὄν» καθ' ὅσον διαφέρουσι τὸ ἕτερον τοῦ ἄλλου, ἔχουσι τὸν διορισμὸν τῆς ἀρνήσεως, τὸ γνώρισμα τοῦ μὴ ὄντος. Σοφ. 244 B ἐξ. 256 E ἐξ. 260 C ἐξ.

³ Ἐν τῷ Παρμενίδῃ (142 B ἐξ. 145 A ἐξ.) δεικνύεται ὅτι οὔτε πολλότης ὑπάρχει ἄνευ ἐνότητος οὔτε τούναντίον ἐνότης ἄνευ πολλότητος.

⁴ 14 C ἐξ. 15 D «Φαμέν που ταῦτόν ἐν καὶ πολλὰ ὑπὸ λόγων γινόμενα περιτρέχειν πάντη καθ' ἕκαστον τῶν λεγομένων αἰεὶ καὶ πάλαι καὶ νῦν. Καὶ τοῦτ' οὔτε μὴ παύσηται ποτ' οὔτ' ἤρξατο νῦν, ἀλλ' ἔστι τὸ τοιοῦτον, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, τῶν λόγων αὐτῶν ἀθάνατόν τι καὶ ἀγήρων πάθος ἐν ἡμῖν». Αὐτ. 16 C «θεῶν μὲν εἰς ἀνθρώπους δόσις, . . . ἐκ θεῶν ἐρρίφη διά τινος Προμηθέως ἅμα φανοτάτῳ τινὶ πυρὶ. Καὶ οἱ μὲν παλαιοὶ κρείττονες ἡμῶν καὶ ἐγγυτέρω θεῶν οἰκοῦντες ταύτην φήμην παρέδοσαν, ὡς ἐξ ἑνὸς μὲν καὶ ἐκ πολλῶν ὄντων τῶν αἰεὶ λεγομένων εἶναι, πέρασ δὲ καὶ ἀπείριαν ἐν αὐτοῖς σύμφυτον ἔχόντων . . . ».

⁵ Εἰς τὸ παντελῶς ὄν ἀνήκει καὶ κίνησις καὶ στάσις. Σοφ. 248 A ἐξ. 249 D ἐξ. 250 B ἐξ.

⁶ Τὴν θεωρίαν τῆς διαλλαγῆς καὶ ἐνότητος τῶν ἀντιθέτων ἀπαντῶμεν ἤδη παρὰ τῷ Ἡρακλείτῳ, οὗ ἡ περὶ τῆς ἀδιαλείπτου τῶν πάντων ῥοῆς διδασκαλία ἔφερεν εἰς τὴν ἀπόφανσιν, ὅτι «ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα»

3. Ὁ δαιμόνιος τοῦ Πλάτωνος μαθητής, κριτικώτατος καὶ ἀγχινούστατος Ἀριστοτέλης θεωρεῖ παραπλησίως τῷ διδασκάλῳ ἔργον τῆς φιλοσοφίας τὴν γνῶσιν τῆς ἀναλλοιώτου τῶν ὄντων οὐσίας, τὴν γνῶσιν τοῦ καθόλου καὶ ἀναγκαίου¹· εὕρισκει δὲ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ἐν τοῖς εἶδεσιν, ἅτινα τῶν ἡμετέρων ἐννοιῶν ἀποτελοῦσι τὸ περιεχόμενον. Διὸ τὰ καθ' ἕκαστον ἀνάγει εἰς γενικὰς ἐννοίας καὶ ἐρμηνεύει τὰ ἐπὶ μέρους δι' ἐννοιῶν. Ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφία εἶναι, καθὰ καὶ ἡ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἐπιστήμη περὶ τὰ εἶδη, τὰς ιδέας, ἧτοι ἰδεολογία. Πλὴν ὅμως διαφωνῶν πρὸς τὸν διδάσκαλον ὁ φιλόσοφος οὗτος νοεῖ τὰ εἶδη οὐχὶ ὡς καθ' ἑαυτὰ ὑπάρχοντα, ὡς οὐσίας ἀπὸ τῶν ὄντων κεχωρισμένας, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐνδόμυχον αὐτῶν τῶν καθ' ἕκαστον ὄντων οὐσίαν ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ οὐσία ἀδύνατον νὰ εἶναι ἐκτὸς τῶν πραγμάτων, ἧν ὑπάρχει οὐσία², καὶ ὅτι αἱ ιδέαι τῆς κινούσης δυνάμεως ἐστερημέναι δὲν δύνανται νὰ εἶναι τῶν φαινομένων αἰτίαι³. Οὕτω δὲ συνάπτει εἶδος καὶ ὕλην⁴ καὶ ὕλην μὲν νοεῖ τὸ τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς καὶ πάσης μεταβολῆς δεκτικὸν ὑποκείμενον⁴ εἶδος δὲ τὴν ἐνεργὸν καὶ ζῶσαν δύναμιν τὴν ἐνδελεχῶς τὴν ὑπαρξιν εἰς συγκεκριμένην ἀτομικότητα (τόδε τι) διαμορφου-

(Ἀπ. 10), ὅτι «ὁ θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός». (Ἀπ. 67). Ἐν δηλαδὴ καὶ τὸ αὐτὸ ὄν ἐν τῇ ἀδιαλείπτῳ πορείᾳ τῶν μεταβολῶν αὐτοῦ γεννᾷ τὰς ἀντιθέσεις καὶ πάλιν αἶρει αὐτάς.

Κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα πάλιν πάντα συνάπτονται διὰ τῆς φιλοῦτος εἰς ἓν, τὸν σφαῖρον (Ἀπ. 27). Παραπλησίως δὲ καὶ κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὄντα δὲν εἶναι κεχωρισμένα οὐδὲ διὰ πελέκεως τρόπον τινὰ ἀποκεκομμένα ἀλλὰ πάντα μετέχουσι παντός καὶ οὔτε τὸ θερμὸν χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ οὔτε τὸ ψυχρὸν ἀπὸ τοῦ θερμοῦ· «ἐν παντὶ παντός μοῖρα ἔνεστι». (Ἀπ. 6. 11. 12).

Ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς ἐνώσεως καὶ συγχωνεύσεως τῶν ἀγτιθέτων (coincidentia oppositorum), ἦν ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ τῷ Πλωτίνῳ (ιδεὲ Κ. Γ. Λογοθέτου, Ἡ ψυχολογία τοῦ Πλωτίνου, σ. 13 ἐξ.) καὶ ὕστερον παρὰ τῷ Σκότῳ, τῷ Ἐκκάρτῳ, τῷ Νικολάῳ Κουζανῳ, τῷ Ἰορδάνῳ Βρούνῳ, τῷ Böhm, τῷ Καρτεσίῳ, τῷ Σπινόζῳ, τῷ Σελιγγίῳ, ἐξαίρεται μεγάλως καὶ ἀνυψοῦται εἰς περιωπὴν ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου, καθὰ ἐν οικείῳ τόπῳ θὰ ἴδωμεν.

¹ Μετὰ τὰ φυσ. 3, 4. 999 b 3 ἐξ. 4, 5. 1009 a 36. 1010 a 3. 7, 15. 1039 b 27, 13. 9. 1086 b 2 ἐξ.

² Αὐτ. 1, 9. 991 b 1, 11 ἐξ. 13, 8. 1084 a 27. αὐτ. 9. 1085 a 23.

³ Αὐτ. 1, 9. 991 a 8 ἐξ. 992 a 24 ἐξ. 7, 8. 1033 b 26. 12, 6. 1071 b 14. 13, 5 ἀρχ. κ.α.

⁴ Αὐτ. 1, 3. 983 a 29. Περὶ γεν. καὶ φθορ. 1, 4 τέλ. 10. 328 b 10. Φυσ. 1, 9. 192 a 31.

σαν¹. Ἡ μὲν ὕλη εἶναι τὸ κινούμενον, τὸ δυνάμει ὄν, ὅπερ τείνει διηνεκῶς νὰ ἀναπτυχθῇ, νὰ τελειωθῇ καὶ καταστῇ ἐνεργεία ὄν· τὸ δὲ εἶδος εἶναι τὸ ἐνεργεία τόδε τι, ἐνέργεια, ἐντελέχεια, διωρισμένον καὶ ἀνεπτυγμένον ὄλον². Τὸ εἶδος εἶναι οὐ μόνον ἢ οὐσία ἐκάστου ὄντος ἀλλὰ καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ τὸν σκοπὸν τοῦτον πραγματοποιῶσα δύναμις³. Παρὰ τὸ καθαρὸν εἶδος καὶ τὴν πρώτην ὕλην (τὴν καθαρὰν καὶ παντὸς εἶδους ἐστερημένην ὕλην) πάντα τὰ ἄλλα συνίστανται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους ἀποτελοῦντα σύνολον ἐξ ἀμφοτέρων· καλοῦνται δὲ ὕλη ἢ εἶδος, δύναμις ἢ ἐνέργεια ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλληλα εἰς δήλωσιν τοῦ ἀτελεστεροῦ ἢ τελειότερου⁴. Εἶδος καθαρὸν ἄνευ ὕλης εἶναι ἡ παντέλειος καὶ ἀγένητος οὐσία, ἣτις ἀκίνητος αὐτὴ οὐσα παρέχει εἰς πάντα τὴν κίνησιν καὶ πρόκειται ὁ εἰς ὄν πάντα τὰ ὄντα τείνουσι τελικὸς σκοπός, τουτέστιν ὁ θεός. Ὁ θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτον εἶδος (τὸ τί ἦν εἶναι τὸ πρῶτον), ἡ ὅλως αὐλὸς οὐσία καὶ κατ' ἀκολουθίαν καθαρὰ νόησις καὶ τελεία ἐνέργεια⁵· εἶναι ἀκρότατον ἓν, αἶδιον καὶ ἄριστον, αὐταρκες καὶ ἀνεκδεδεῖς, ζωὴ καὶ αἰὼν συνεχῆς καὶ αἶδιος⁶. Τῷ θεῷ προσήκει καθαρὰ νόησις καὶ ἀδιάλειπτος θεωρία καὶ τελειοτάτη ἐνέργεια, οὐδέποτε μεταβλλομένη, διότι πᾶσα μεταβολὴ νὰ παρέβλαπτε τὴν τελειότητα⁷. Περιεχόμενον δὲ τῆς ἀρίστης καὶ τελειοτάτης νοήσεως εἶναι, ὡς εἶκός, τὸ ἄριστον καὶ τελειότατον, διότι ἡ ἀξία τῆς νοήσεως εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς· ἀλλ' ἄριστον καὶ τελειότατον εἶναι ὁ θεός. Ὁ θεὸς ἄρα νοεῖ αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ἡ νόησις αὐτοῦ εἶναι νόησις νοήσεως⁷. Αὕτη δὴ ἡ εἰς τὸ αὐτὸ σύμπτωσις τῆς νοήσεως καὶ τοῦ ὑποκειμένου αὐτῆς, ἡ ἀχώριστος ἐνότης τοῦ νοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, εἶναι τοῦ

¹ Τὸ εἶδος καλεῖται καὶ οὐσία, τὸ τί ἐστὶ, τὸ ὅπερ ὄν, τὸ εἶναι, τὸ εἶναι μετὰ οἰκείας δοτικῆς, τὸ τί ἦν εἶναι.

² Φυσ. 1, 7. 191 a 7. 3, 1. 201 a 29. Μετὰ τὰ φυσ. 8, 1. 1042 a 27. 9, 6. 1048 a 30. 9, 8. 1049 b 24. κ.ἄ.

³ Ἐνεκα τῆς τοιαύτης συμπτώσεως αἱ τέσσαρες ἀρχαὶ ἢ αἰτίαι (τ. 3, 1) ἡ ὕλη καὶ τὸ ὑποκείμενον 2) τὸ εἶδος καὶ τὸ παράδειγμα 3) ὁ θεὸς ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως 4) τὸ οὐ ἔνεκα, τὸ τέλος καὶ τὸ ἀγαθόν) ἀνάγονται εἰς δύο, τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος. Ἀναλυτ. ὕστ. 2. 11 ἀρχ. Μετὰ τὰ φυσ. 1, 3. 983 a 26. Φυσ. 2, 3. 195 a 8 κ.ἄ.

⁴ Μετὰ τὰ φυσ. 9, 6. 1048 a 30. αὐτ. β 6. 12, 5. 1071 a 3.

⁵ Αὐτ. 12, 10 τέλ. 12, 7. 1072 b 28. Περὶ οὐρ. 1, 9. 279 a 16 ἐξ. 2, 3. 286 a 9.

⁶ Ἡθικ. 10, 8. 1078 b 20. Μετὰ τὰ φυσ. 12, 9. 1074 b 25.

⁷ Μετὰ τὰ φυσ. 12, 9. 1074 b 17 ἐξ. αὐτ. 33 «αὐτὸν ἄρα νοεῖ, εἴπερ ἐστὶ τὸ κράτιστον καὶ ἐστὶν ἡ νόησις νοήσεως νόησις». Περὶ ψυχ. 3, 4. 430 a 3.

θεοῦ ἢ ἀδιάλειπτος μακαριότης¹. Τοιαύτη τις ἢ ὄντολογία καὶ θεολογία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἀξιόλογος ὡς παρέχουσα τὴν πρώτην ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν τῆς περὶ θεοῦ θεωρίας².

4. Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς αἱ ἰδέαι εἶναι ψιλὰ ἔννοιαι (ἐννοήματα) ἐν μόνῃ τῇ διανοίᾳ ἡμῶν ὑπάρχουσαι· πραγματικὰ ἄρα εἶναι οὐχὶ τὰ καθόλου ἀλλὰ τὰ καθ' ἕκαστον³. Συγγενείαν τινα πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἰδέας ἔχουσιν αἱ ἐν τῷ θεῷ ἐμπεριεχόμεναι δημιουργικαὶ δυνάμεις, οἱ σπερματικοὶ λόγοι, καθ' οὓς πάντα καθ' εἰμαρμένην γίνονται⁴.

5. Ὁ δὲ Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς φιλοσοφῶν κατὰ τρόπον πλατωνικὸν κεκραμένον μάλιστα πρὸς θεωρήματα στωϊκὰ ἐποίει ἀρετηρίαν καὶ κέντρον τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ. Ὁ θεὸς εἶναι ὑπερτερος παντὸς πεπερασμένου καὶ ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν κόσμον· οὐδεμία ἔννοια ἀριόζει πρὸς τὸ μεγαλεῖον ἐκείνου καὶ οὐδὲν ὄνομα εἶναι πρόσφορον πρὸς δῆλωσιν αὐτοῦ⁵. Παντέλειος ὢν καὶ μακάριος δὲν ἔχει ἐπαφήν πρὸς τὴν ἀτελεῖ καὶ πεφυρμένην ὕλην οὐδὲ παράγει αὐτὸς ἀτελές τι καὶ κακόν⁶. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ θεὸς δὲν ἐφάπτεται τοῦ ὄρατοῦ κόσμου, ἐπάναγκες νὰ ἐπενεργῇ διὰ διαμέσων ὄντων· τοιαῦτα δὲ εἶναι αἱ ὑπὸ τοῦ Φίλωνος λεγόμεναι «δυνάμεις». Ἀποφεύγων ὁ φιλόσοφος τὴν πανθειάν καὶ τὸν ὕλισμόν ταυτίζει τὰς δυνάμεις πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος καὶ ἀνάγει αὐτὰς εἰς τὸν θεὸν ὡς ὑπερκόσμιον ὄν. Θέλων, λέγει, ὁ θεὸς νὰ δημιουργήσῃ τὸν ὄρατὸν τοῦτον κόσμον καὶ γινώσκων ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ καλὸν μίμημα ἄνευ καλοῦ παραδείγματος, προεξετύπου τὸν νοητὸν κόσμον, ἵνα μεταχειριζόμενος ἄσώματον καὶ θεοειδέστατον παράδειγμα ἀποτελέσῃ τὸν σωματικὸν κόσμον. Οὗτος εἶναι νεώτερον ἀπεικόνισμα καὶ περιέχει τὸσαῦτα αἰσθητῶν γένη ὅσα ἐκεῖνος νοητά⁷. ὑπὲρ τὸν κόσμον ἄρα τὸν αἰσθητὸν ὑπάρχει ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, αἵτινες καλοῦνται οὐ μόνον δυνάμεις ἀλλὰ καὶ λόγοι, λόγοι μεστ-

¹ Μετὰ τὰ φουσ. ἐνθ. ἀνωτ. 1074 b 14 ἐξ. αὐτ. 23. Πολ. 7, 1. 1323 b 23. Ἠθ. 7, 15. 1054 b 25.

² Διὰ τῆς ἐκδοχῆς τῆς ἰδέας (τοῦ εἶδους) ὡς τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, τῆς ἐν αὐτοῖς ἐνυπαρχούσης ὡς μορφωτικῆς καὶ διαπλαστικῆς δυνάμεως καὶ τῆς συναφείας αὐτῆς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναπτύξεως καὶ τελειώσεως, κατέστη ὁ Ἀριστοτέλης σπουδαιότατος πρόδρομος τοῦ Ἐγγέλου καὶ ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτὸν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων.

³ Διογ. 7, 61. Στοβ. ἐκλ. 1, 332. Ἀέτ. ἀρέσκ. φιλοσ. 1, 10.

⁴ Στοβ. ἐκλ. 1, 64. 180, Cic. Nat. deor. 2, 22, 57. Διογ. 9, 149, 157.

⁵ Περὶ πρεσβ. πρὸς Γάϊον 993 A.

⁶ Περὶ Μωσ. κοσμοπ. 15 E ἐξ. Περὶ συγχ. διαλ. 346 B.

⁷ Περὶ Μωσ. κοσμοπ. 3 E ἐξ. 7 B ἐξ. κ.ά.

ται, λόγοι θεῖοι¹. Εἶναι δ' αἱ ἰδέαι οὐ μόνον τὰ ἀρχέτυπα παραδείγματα καὶ αἱ ἀρχέτυποι σφραγίδες ἀλλὰ καὶ τὰ δρωῖντα αἷτια, αἱ δυνάμεις, αἷτινες ἕκαστον τῶν ὄντων ἰδιοποιοῦσι, τὰ ἄτακτα τάττουσι καὶ τὰ ἄπειρα καὶ ἀσχημάτιστα περιορίζουσι καὶ σχηματίζουσι². Διὰ τῶν δυνάμεων ἐνεργεῖ ὁ θεὸς ἐπὶ τὸν κόσμον καὶ ποιεῖ διὰ τούτων ὅσα ἀμέσως αὐτὸς δὲν εἶναι δυνατὸν ἔνεκα τοῦ ὕψους αὐτοῦ νὰ ποιήσῃ³. Ὡς κεφάλαιον δὲ καὶ περίληψις πασῶν τῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ θεοῦ καὶ ἐνωτικὸς δεσμὸς τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου χαρακτηρίζεται ὁ Λόγος. Οὗτος εἶναι ὁ σύμπας νοητὸς κόσμος, τὸ ἀρχέτυπον παράδειγμα, καθ' ὃ ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἐγένετο, ἡ ὑψίστη καὶ ἀκροτάτη τῶν ἰδεῶν, διὸ καὶ ἰδέα τῶν ἰδεῶν ὀνομάζεται⁴. Ἐπὶ τούτοις παρίσταται ὁ Λόγος καὶ ὡς ψυχὴ τοῦ κόσμου καὶ ὡς δύναμις κινουσα αὐτόν, ὡς νόμος αἷδιος τοῦ θεοῦ, συνέχων τὰ μέρη πάντα καὶ σφίγγων καὶ κωλύων αὐτὰ νὰ διαλύωνται⁵. Ὡς πρὸς δὲ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ὁ Λόγος ἀρχέτυπον παράδειγμα, ἀρχέτυπος ἰδέα, καθ' ἣν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐτυπώθη⁶.

6. Ὁ κυρίως ἰδρυτὴς τῆς νέας πλατωνικῆς Σχολῆς Πλωτῖνος ἔθετο τὸν θεὸν ὑπὲρ τὸν νοῦν, ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καὶ νόησιν· τὸ Πρῶτον εἶναι ἐπέκεινα οὐσίας καὶ ἐνεργείας καὶ ζωῆς ἔμφρονος, ἐπέκεινα νοῦ καὶ νοήσεως, ὑπὲρ νοῦν καὶ φρόνησιν καὶ ζωὴν⁷. Πάντα δ' ἐξ ἐκείνου προέρχονται ὡς εἰκόνες καὶ μιμήματα καὶ δὴ τοσούτω ἀτελέστερα ὅσω μᾶλλον ἀπέχουσιν αὐτοῦ· διότι τὸ αἰτιατὸν εἶναι ἀσθενέστερον τοῦ αἰτίου, τὸ ποιούμενον χειρὸν τοῦ ποιούντος⁸. Τὸ πρῶτον γέννημα τοῦ πρώτου ὄντος εἶναι ὁ νοῦς, ὅστις τελεία ὢν νόησις ὑπάρχει ἀναγκαίως νόησις ἑαυτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὑποκείμενον τῆς νοήσεως, τὸ νοητόν, εἶναι τὸ ὄν, ἔπεται ὅτι νοῦς καὶ ὄν εἶναι ταυτό⁹ καὶ ἔπειδὴ ἡ μὲν νόησις εἶναι ἐνέργεια καὶ ζωὴ καὶ κίνησις τὸ δὲ ὄν στάσις καὶ ἡσυχία

¹ Περὶ Ἀβραάμ 575 E. Περὶ ὄνειρ. 586 D κ. ἄ.

² Περὶ Μωσ. κοσμοπ. 5 E. 7 B. Περὶ ζώων θυσ. 867 E ἐξ. Περὶ μοναρχ. 817 C ἐξ.

³ Περὶ ζώων θυσ. 857 E ἐξ. Περὶ Ἀβραάμ 370 B. Περὶ Μωσ. κοσμοπ. 15 E ἐξ.

⁴ Περὶ ἀποικ. 404 B. Περὶ Μωσ. κοσμοπ. 5 B ἐξ. Νόμ. ἀλληγ. 43 E.

⁵ Περὶ φυγ. 466 CD. Περὶ φυτ. 215 C. Περὶ θείων πραγμ. κληρον. 507 A.

⁶ Περὶ Μωσ. κοσμοπ. 31 E. Περὶ τῶν εἰδ. νόμ. 807 C. Περὶ συγχ. διαλ. 326 B. 341 B.

⁷ Ἐννεάδ. 1, 7, 1. 5, 6, 6. 6, 2, 17. 6, 8, 16 κ. ἄ.

⁸ Αὐτ. 5, 8, 1. 5, 3, 16. 6, 2, 11.

⁹ Αὐτ. 5, 3, 5 καὶ 6. 1, 8, 2. 5, 8, 4 κ. ἄ.

καὶ ἡρεμία, φανερόν ὅτι ὁ νοῦς, ὅστις ὑπάρχει νόησις καὶ ὄν, ἔχει κατηγορίας πλὴν τῆς οὐσίας τὴν κίνησιν καὶ τὴν στάσιν, τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ἑτερότητα, τουτέστι διορισμούς, οἵτινες εἶναι διάφοροι ἀλλήλων ἀλλ' ὡς ἀνήκοντες εἰς τὸ αὐτὸ ὄν εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό¹. Ἐκ τῆς φύσεως τοῦ νοῦ, ἐν ᾧ νοεῖν καὶ εἶναι ταυτίζονται, προκύπτει ὅτι οὗτος δὲν εἶναι ἀπόλυτος ἐνότης ἀλλὰ περιέχει πολλά. Ὅποτε δηλαδὴ ἕκαστον γένημα παριστᾷ ἐν τῷ νῷ τὴν αἰδιον τοῦ ὄντος μορφήν, εὐλόγον ὅτι τὰ τοῦ νοῦ νοήματα ἐμφανίζονται ὡς ἰδέαι². Ὅπως δ' ἐν τῇ ψυχῇ πολλαὶ ὑπάρχουσιν ἐπιστῆμαι, αἵτινες δὲν εἶναι συγκεχυμέναι ἀλλ' ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμέναι, οὕτω καὶ ἐν τῷ νῷ ὑπάρχουσιν ἰδέαι ὁμοῦ μὲν διακεκριμέναι δὲ ἅμα ἀπ' ἀλλήλων, τουτέστιν ἐκάστη αὐτῶν εἶναι ἰδίᾳ δύναμις, νοῦς, ἅπασαι δ' εἶναι ὁ νοῦς³. Ἐκάστη ἰδέα εἶναι οὐσία καὶ δὴ οὐσία νοερά, εἶναι ταῦτόν καὶ ἰστέρον, στάσις καὶ κίνησις, οὐσία καὶ ποιόν, ἐνὶ λόγῳ πάντα⁴. Αἱ ἰδέαι οὔτε γεννῶνται οὔτε φθίβονται ἀλλ' εἶναι ἀφθαρτοὶ καὶ αἰδίοι. Ἐντεῦθεν δ' ἐννοεῖται ἡ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν μεγάλη διαφορὰ αὐτῶν. Τὰ μὲν αἰσθητὰ εἶναι ἐν χώρῳ καὶ ἔχουσιν ἕκτασιν αἱ δὲ ἰδέαι ὑπάρχουσιν ἀπόλυτοι καὶ νοεραὶ οὐσίαι· ἐκεῖνα πρὸς ὑπαρξιν χρῆζουσιν ἑτέρου, αὐταὶ ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτάς. Ἐκ τῶν τοιούτων διορισμῶν φαίνεται ἡ πρὸς τὴν ἰδεολογίαν τοῦ Πλάτωνος συμφωνία τῆς πλωτινείου θεωρίας, ἣτις συμφωνία ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τὴν ἐκδοχὴν τῶν ἰδεῶν ὡς ἀριθμῶν. Θεωρεῖ δηλαδὴ καὶ ὁ Πλωτῖνος τὰς ἰδέας ὡς ἀριθμοὺς καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἀριθμοῦ ὡς αἰτίαν τοῦ μερισμοῦ τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ γενέσεως τοῦ πλήθους τῶν ὄντων⁵. Ὑπάρχουσι δ' ἐν τῷ νῷ ἐκείνων μόνον ἰδέαι, ὅσα ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ κατὰ φύσιν ὑπάρχουσιν, οὐδεμία δ' ὑπάρχει τῶν παρὰ φύσιν ἰδέαι⁶. Ἀλλ' ὅμως αἱ ἰδέαι εἶναι ἀνάλογοι τὸν ἀριθμὸν οὐχὶ πρὸς τὰ εἶδη τῶν αἰσθητῶν, ὡς ὁ Πλάτων ἐδίδαξεν, ἀλλὰ πρὸς τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα· ὑπάρχει ἄρα ἰδέα ἐκάστου προϊόντος τῆς φύσεως εἴτε ἐνοργάνου εἴτε ἀνοργάνου⁷. Αἱ ἰδέαι πᾶσαι συναπο-

¹ Αὐτ. 6, 2, 6. 5, 1, 4. Ἐν τῇ περὶ Κατηγοριῶν θεωρίᾳ ἀκολουθεῖ ὁ Πλωτῖνος τῷ Σοφιστῇ τοῦ Πλάτωνος. (254 B ἐξ.). Ἐπιθι Κ. Ι. Λογοθέτου, ἡ Ψυχολογία τοῦ Πλωτίνου 13 ἐξ.

² Αὐτ. 6, 7, 15.

³ Αὐτ. 5, 9, 6. 4, 8, 3. 6, 6, 15.

⁴ Αὐτ. 5, 9, 10.

⁵ Αὐτ. 6, 6, 9.

⁶ Αὐτ. 5, 9, 10.

⁷ Αὐτ. 6, 7, 3 — 12. 5, 9, 11. πβλ. καὶ 6, 7, 9.

τελοῦσι τὸν νοητὸν κόσμον, ὅστις εἶναι τι ζῶν καὶ κινούμενον ἀλλ' οὐδεμίαν μεταβολὴν ὑφιστάμενον· περιλαμβάνει δὲ τὰ πρότυπα τῶν ὄντων ἐν ἐνότητι, ἐνῶ τὰ ἀπεικασμάτα αὐτῶν ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ εἰς πλῆθος σαφῶς διακρίνονται¹. Καὶ ἐπειδὴ, ὡς εἴρηται, πρότυπα τῶν παρὰ φύσιν δὲν ὑπάρχουσι, διὰ τοῦτο ὁ νοητὸς κόσμος εἶναι κατὰ πάντα λόγον τέλειος καὶ οὐδέν, ὡς ὁ αἰσθητός, ἀτελὲς περιέχει².

7. Ὁ νεοπλατωνικὸς Ἰάμβλιχος διεῖλε τὸν νοῦν τοῦ Πλωτίνου εἰς τὸν νοητὸν καὶ εἰς τὸν νοερὸν κόσμον, ὃν ἐκάτερον ἐθεώρει διηρθρωμένον εἰς τριάδα καὶ πάλιν ἕκαστον μέλος τῆς τριάδος ἀνέλκεν εἰς ἄλλην τριάδα³. Ὁ μὲν νοερὸς κόσμος εἶναι ἡ χώρα τῶν ἰδεῶν, ὁ δὲ νοητὸς ἡ χώρα τῶν ὑπὲρ τὰς ἰδέας ὑπαρχόντων παραδειγμάτων⁴.

8. Ὁ Πρόκλος ἠρμήνευσεν ὕστερον τὰ παρηγμένα ἐκ τοῦ ἐνὸς μεθοδικώτερον τοῦ Ἰαμβλίχου. Ἦδη ὁ Πλωτίνος ἀπεφήνατο ὅτι ἡ πρόοδος τῶν πολλῶν ἐκ τοῦ ἐνὸς καὶ ἡ ἐπιστροφή αὐτῶν εἰς τὸ ἐν ποιεῖ τὸν εἰρημὸν πάντων τῶν ὄντων καὶ καθορίζει ἐκάστῳ τὴν προσήκουσαν ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ ταύτῃ θέσιν. Ὁ δὲ Πρόκλος διακρίνει ἀκριβέστερον καὶ ἐμφανίζει εὐρύτερον τὰ μέρη ἕκαστα τῆς τοιαύτης σχέσεως. Γνωματεύει δηλαδὴ ὅτι τὰ πολλὰ μετέχουσι τοῦ ἐνός, ἀνάγονται εἰς τὸ ἐν καὶ παράγονται ἐξ αὐτοῦ, ἡ δὲ παραγωγή γίνεται οὐχὶ διὰ τροπῆς καὶ ἀλλοιώσεως ἀλλ' ἔνεκα τῆς τελειότητος καὶ τῆς ὑπερβαλλούσης δυνάμεως τοῦ παράγοντος, ὅπερ γεννᾷ ἕτερον χωρὶς αὐτὸ νὰ ἐλαττωθῇ⁵. Τὸ παραγόμενον διαφέρει μὲν τοῦ παράγοντος ὁμοιάζει δὲ πάλιν ἐκείνῳ ὡς αἰτιατόν· καὶ ὡς διάφορον μὲν τὸ παραγόμενον ἐξέρχεται ἐκ τοῦ παράγοντος ὡς ὅμοιον δὲ πάλιν μένει ἐν αὐτῷ. Τὸ μὲν παραγόμενον καὶ χειρόν ὑπάρχει ἐν τῷ παράγοντι καὶ κρείττονι ὡς αἰτίῳ τὸ δὲ παράγον ὑπάρχει ἐν τῷ παραγομένῳ ὡς αἰτιατῷ⁶. Τοιοῦτοτρόπως δ' ἕκαστον ἀνώτερον ὃν διήκει διὰ πάντων τῶν κατωτέρων τῆς ἑαυτοῦ τάξεως, μεταδίδεται καὶ μερίζεται εἰς αὐτὰ καὶ βαθμηδὸν πληθύνεται ἀλλὰ φυλάττει τὴν ἰδιότητα τῆς οἰκείας ὑποστάσεως⁷. Ἐπακολούθημα τούτου εἶναι ὅτι πᾶν μετέχον στρέφεται πρὸς τὸ αἷτιον καὶ τείνει νὰ ἐνωθῇ μετ'

¹ Αὐτ. 6, 5, 9.

² Αὐτ. 6, 2, 21. 6, 6, 15.

³ Δαμασκ. Περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν 45 70, 99, 120. Πρόκλ. εἰς Τίμ. 70 E — 94 C. 98 B.

⁴ Πρόκλ. Πλατ. Θεολογ. 5, 30. εἰς Τίμαιον 70 E.

⁵ Στοιχειωσ. θεολ. 1. 5. 11. 21. 27.

⁶ Αὐτ. 26. 30. 65.

⁷ Αὐτ. 125. 154.

αὐτοῦ. Οὕτω δ' ἔχει τὸ αἰτιατὸν πρὸς τὸ αἷτιον τριττὴν ἀναφορὰν· διὰ μὲν τὴν ὁμοιότητα μένει ἐν αὐτῷ (μονή), διὰ δὲ τὴν διαφορὰν ἐξέρχεται αὐτοῦ (πρόοδος), τέλος δ' ἐξελθὼν ἐπανέρχεται πάλιν εἰς ἐκεῖνο (ἐπιστροφή)¹. Ἡ μονή, ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἐπιστροφή εἶναι αἱ τρεῖς ῥοπαί, ὧν ἡ προϊούσα ἐπανάληψις ἐπάγει τὴν ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ ἐνὸς παραγωγὴν τοῦ συνόλου τῶν ὄντων. Καὶ ὅσῳ μὲν μᾶλλον κατερχόμεθα ἐν τῇ σειρᾷ τῆς γενέσεως, τοσοῦτῳ ἀτελέστερα ὄντα ἔχομεν, τοῦναντίον δὲ ὅσῳ μᾶλλον ἀνερχόμεθα τοσοῦτῳ τελειότερα εὐρίσκομεν. Τοῦτο δέ, διότι μεταδίδουσι μὲν ἑαυτὰ τὰ ἀνώτερα καὶ κρείττονα εἰς τὰ κατώτερα καὶ ὑποδεέστερα ἀλλὰ ταῦτα ἀδυνατοῦσι νὰ δεχθῶσι πᾶσας τὰς δυνάμεις ἐκεῖνων². Δι' ὅλης τῆς σειρᾶς τῶν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν διήκει ὁ νόμος τῆς τριαδικῆς ἀναπτύξεως· τὸ τριαδικὸν σχῆμα ἐφαρμόζεται κατὰ τρόπον ἐπιτετηδευμένον εἰς ἐκάστην φάσιν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ κόσμου, εἰς ἐκάστην μορφήν τῆς μεταφυσικῆς θεολογίας³.

9. Τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν ἐθεράπευσαν καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας εἰς τοὺς πλατωνικοὺς καὶ τοὺς νεοπλατωνικοὺς μάλιστα ἀκολουθοῦντες. Κατὰ τὸν Ὁριγένη ὁ θεῖος λόγος εἶναι ἡ σοφία τοῦ πατρὸς, ἐν ἣ ὑπάρχει πᾶσα δύναμις καὶ μορφή τῆς μελλούσης δημιουργίας⁴, κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ἡ περίληψις τῶν θείων νοημάτων, ἰδέα ἰδεῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀρχὴ πάσης κτίσεως⁵· ὁ λόγος διήκει δι' ὅλης τῆς δημιουργίας καὶ συνέχει αὐτήν, εἶναι ὅρα ἡ περιεκτικὴ πάντων δύναμις ἡ διέπουσα πάντα καὶ διατηροῦσα, οἶονεὶ ψυχὴ τοῦ κόσμου⁶.

10. Ὡσαύτως καὶ ὑπὸ Ἀθανασίου τοῦ Ἀλεξανδρείας παρίσταται ὁ θεῖος λόγος ὡς ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ, καθ' ὅσον διὰ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως διήκει διὰ πάντων τῶν τοῦ κόσμου μερῶν φωτίζων διὰ τῆς προνοίας, ζωοποιῶν καὶ κινῶν αὐτά· ἐν πάσῃ τῇ κτίσει ὧν ὑπάρχει μὲν ἐκτὸς τοῦ παντὸς κατ' οὐσίαν ὑπάρχει δ' ἐν πᾶσι διὰ τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων τὰ πάντα διακοσμῶν καὶ εἰς πάντα τὴν ἑαυτοῦ πρόνοιαν ἔξει-

¹ Αὐτ. 32. 33. 38. Πλατ. Θεολ. 3, 9.

² Αὐτ. 24 ἐξ. 150.

³ Ἡ παρὰ τῷ Πρόκλῳ μάλιστα πρωτανεύουσα ἐννοία τοῦ ἀπολύτου ὄντος καὶ τῆς προϊούσης ἀναπτύξεως αὐτοῦ κατὰ τὸ τριαδικὸν σχῆμα τῆς μονῆς, τῆς προόδου καὶ τῆς ἐπιστροφῆς, ἔμελλε μεγάλην νὰ ἀσκήσῃ ῥοπήν ἐπὶ τὴν διάνοησιν τοῦ Ἐγέλου.

⁴ Περὶ ἀρχῶν 1, 2, 2. 4.

⁵ Κατὰ Κέλσου 6, 64. Εἰς Ἰωάν. 2, 12.

⁶ Περὶ ἀρχῶν 2, 1, 3. Εἰς Ἰωάν. 6, 22.

πλῶν καὶ ἕκαστον καὶ πάντα ὁμοῦ ζωοποιῶν¹. Καὶ ὑπὸ Γρηγορίου δὲ τοῦ Νύσσης ὁ λόγος τοῦ θεοῦ θεωρεῖται ὡς ἡ αἰδῖος σοφία καὶ δύναμις, ἡ ποιητικὴ τῶν ὄντων, ἡ εὐρετικὴ τῶν μὴ ὄντων, ἡ συνεκτικὴ τῶν γεγονότων, ἡ προορατικὴ τῶν μελλόντων².

11. Ὁ κατ' ἐξοχὴν πλατωνίζων ἱερός *Ἀβγουστινός* θεωρεῖ τὸν θεὸν ὡς δημιουργήσαντα τὸν κόσμον κατὰ πρότυπον τῶν αἰδίων ἰδεῶν τῶν ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ ὑπαρχουσῶν. Ὁ θεῖος λόγος εἶναι τὸ κεφάλαιον τοῦ νοητοῦ, ὅπερ ἐμφανίζεται ἐν τοῖς αἰσθητοῖς καὶ ὡς νοητὸν θεῖον πρότυπον τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἀναλλοίωτος ἀλήθεια ἐν ἀπολύτῳ ἀπλότητι. Ὡς δημιουργικὴ δὲ πάντων ἀρχὴ ὁ θεῖος λόγος εἶναι τύπος αἰδῖος καὶ ἀναλλοίωτος, ξένος αὐξήσεως καὶ ἐλαττώσεως, ἀλλότριος τόπου καὶ χρόνου. Οἱ αἰδῖοι τῶν ὄντων λόγοι εἶναι οὐχὶ ἀπλῶς τυπικαὶ ἀρχαί, καθ' ὅς τὰ ὄντα λαμβάνουσιν ἐξωτερικὴν μορφήν ἀλλ' οἱ ἐσωτερικοὶ καὶ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων ἀποτελοῦντες καὶ μορφήν δίδοντες λόγοι, αἱ ἐνδοθεν δρῶσαι αἰτίαι³. Αἱ ἰδέαι δηλαδὴ εἶναι αἱ εἰδοποιοὶ ἀρχαὶ τοῦ κόσμου, θεῖα νοήματα δημιουργικά· δὲν εἶναι κατ' οὐσίαν ἄλλο ἢ ἰδέα καὶ ἄλλο τὸ δημιούργημα, διότι τὰ αἰσθητὰ εἶναι τὰ αἰδῖα τοῦ θεοῦ νοήματα, ἀποκαλυπτόμενα καὶ παριστάμενα ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν μεταβλητῶν καὶ παροδικῶν ὄντων καθ' ὠρισμένην ἀνάπτυξιν· τὰ αἰσθητὰ εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τῶν θείων νοημάτων ὡς σπερματικῶν λόγων, ἐξ ὧν κατ' ἀρχέγονον τάξιν τὰ πεπερασμένα μορφοῦνται⁴. Καὶ ὅμως ὑπάρχει διαφορὰ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν καθ' ἕκαστα αἰσθητῶν. Ἡ μὲν ἰδέα εἶναι τὸ τελειότατον καὶ ἀληθέστατον ὄν, τὸ δὲ δημιούργημα ἔχει τελειότητα καὶ ἀλήθειαν ἀνάλογον τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐν αὐτῷ ἐκδηλώσεως τῆς ἰδέας⁵· τὸ δημιούργημα ἐν τῇ χρονικῇ αὐτοῦ ἀναπτύξει δὲν εἶναι καθαρὸν ὄν ἀλλὰ γιγνόμενον, τὲ ὄν ἅμα καὶ μὴ ὄν⁶.

12. Οὐχ ἥττον στερωῶς ἀντέχονται τῶν ἰδεῶν οἱ εἰς τὴν πλατωνικὴν καὶ μάλιστα τὴν νεοπλατωνικὴν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν θεωρίαν προσκείμενοι φιλόσοφοι τοῦ μέσου αἰῶνος. Ὁ δημιουργὸς τοῦ πρώτου φιλοσοφικοῦ συστήματος ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Ἰωάννης ὁ Σκῶτος ἀπεφραί-

¹ Κατὰ ἀρειαν. 2, 78. Λόγος κατὰ Ἑλλήν. 38. 40. 42. 47.

² Λόγ. κατηχ. κεφ. 4. Ἐξήγ. εἰς τὸν ἐκκλ. 44, 681 A.

³ De trinit. 6, 10, 11. De civit. dei 12, 25.

⁴ De civit. dei 4, 33. 5, 15. De trinit. 3, 8.

⁵ Τοιαύτην τινὰ ἐννοίαν ἔχει κατὰ βάθος καὶ ἡ τοῦ Ἐγέλου ἀπόφανσις «τὸ πραγματικὸν εἶναι ἔλλογον».

⁶ De genes. ad lit. 5, 15. 6, 10. 6, 11.

νετο ὅτι ἡ ὑπερτάτη ποιητικὴ αἰτία, ὁ θεός, ὡς πρώτη φύσις οἶονεὶ δημιουργεῖ ἑαυτὸν ἀνακύπτων ἐκ τῶν ἀπορρήτων βυθῶν τῆς ἑαυτοῦ φύσεως· μεταβαίνει ἐκ τῆς ἀοριστίας εἰς τὴν ὠρισμένην οὐσίαν καὶ λαμβάνει μορφήν ὀρίζων ἑαυτὸν ὡς ἰδεατὸν κόσμον¹. Ἦδη ὁ θεὸς ὡς δευτέρα φύσις περιλαμβάνει τὰς ἀρχηγόνους τῶν ὄντων αἰτίας, τὰς αἰδίους ἰδέας, αἵτινες ὡς δρωῶσαι καὶ ἐνεργοῦσαι καὶ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἀποκαλυπτόμεναι εἶναι φύσις δημιουργός. Εἶτα δ' ἐκ τῶν πρώτων αἰτίων κατέρχεται εἰς τὰ ἀποτελέσματα καὶ γίνεται ἐν αὐτοῖς. Οὕτω προῖὼν ἐν ὠρισμένη τάξει ἐπὶ πάντα ποιεῖ πάντα καὶ γίνεται πάντα χωρὶς νὰ παύσῃται ὢν ὑπὲρ πάντα². Ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ὅστις ὡς τρίτη φύσις εἶναι ἐμφάνεια τῶν αἰδίων δυνάμεων, ἐδημιουργήθη καὶ οὐδὲν δημιουργεῖ. Ὅπως δὲ προῆλθεν ἐκ τοῦ θεοῦ, οὕτω καὶ θὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτόν, διότι τέλος πάσης κινήσεως εἶναι ἡ ἀρχὴ αὐτῆς· ὁλος ὁ κόσμος πρέπει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐξ ἧς ὠρμήθη ἀρχήν, ἐν ᾗ θὰ εὕρῃ τὴν τελείωσιν³. Πάντα λοιπὸν θὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸν θεὸν ὡς τὸν τελικὸν σκοπὸν, ἵνα ἐν ἐκείνῳ αἰδίως καὶ ἀναλλοιώτως ἡσυχάσωσιν. Τὰ ὄντα πάντα ἐν τῇ βαθμιαίᾳ εἰς τὸν θεὸν ἐπιστροφῇ δὲν ἀποβάλλουσι τὴν φύσιν αὐτῶν καὶ τὴν οὐσίαν. Διότι τὸ κατώτερον μεταβαῖνον εἰς τὸ ἀνώτερον οὐδαμῶς ἀποβάλλει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν ἀλλὰ μόνον αἶρεται εἰς τελειότεραν κατάστασιν. Ἐὰν κατώτερα ἔλκονται κατὰ φύσιν ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων καὶ ἀπορροφῶνται ὑπ' αὐτῶν, οὐχὶ ὅπως μὴ ὑπάρχωσιν ἀλλ' ὅπως ἐν ἐκείνοις μᾶλλον σφύζονται καὶ ὑπάρχωσι καὶ ἐν ᾧσι⁴. Κατὰ ταῦτα ὁ θεὸς ἀναπτύσσεται βαθμηδὸν εἰς τὰ καθ' ἕκαστον, ἀποκαλύπτεται εἰς τὰ αἰσθητὰ καὶ ἐπανέρχεται αὐτίς εἰς ἑαυτόν· ἀναλύεται εἰς τὰς ἀντιθέσεις καὶ ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτόν ὢν καθ' ἑαυτόν ἢ ἐνότης τῶν ἀντιθέσεων⁵.

13. Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ ἐγένοντο οἱ πρεσβευταὶ τῶν ἰδεῶν κατὰ τὴν πλατωνικὴν ἢ τὴν ἀριστοτελικὴν ἐκδοχὴν, οἱ λεγόμενοι ἄκροι ἢ μέτριοι πραγματοκρατικοί, καθ' ὅσον παρεδέχοντο ὅτι αἱ ἰδέαι, τὰ καθόλου, ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτὰ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα αἰσθητῶν καὶ διὰ τοῦτο πρὸ αὐτῶν ἢ τοῦναντίον δὲν

¹ De divis. nat. 1, 13. 2, 28. 5, 26.

² Αὐτ. 3, 20.

³ Αὐτ. 2, 12. 4, 5.

⁴ Αὐτ. 5, 8.

⁵ Ἐὰν ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Σκότου, θὰ ἐνιδώμεν ἐν τῷ νεοπλατωνίζοντι συστήματι αὐτοῦ σκιωδῶς προῦποτυπούμενην τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγέλου.

εἶναι κεχωρισμένα ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα ἄλλ' ὑπάρχουσι μόνον ἐν αὐτοῖς¹.

14. Ἄνσελμος ὁ Κανταουρίας ἐγνωμάτευεν ὅτι μόνος ὁ θεὸς ὑπάρχει ὡς ἀληθῶς πᾶν δὲ ἄλλο παρ' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει ἢ σχεδὸν δὲν ὑπάρχει. Μόνος ὁ θεὸς εἶναι τὸ αἰδίον, τὸ καθ' αὐτὸ καὶ ἀναλλοίωτον ὄν, πᾶν δ' ἐκτὸς αὐτοῦ εἶναι μεταβλητὸν καὶ ἔχει ἀρχὴν καὶ τέλος, ὥστε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἐκεῖνον σχεδὸν δὲν ὑπάρχει². Τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα ἔλαβον μὲν ὑπόστασιν διὰ τῆς δημιουργίας ἀλλὰ εἶχον καὶ πρὸ αὐτῆς κατὰ τοσοῦτον ὑπαρξιν, καθ' ὅσον εἶναι αἰδία νοήματα ἐν τῷ θείῳ νῶ. Ὁ θεὸς δηλαδή νοεῖ αἰδίως τὰ δημιουργήματα καὶ ἡ ἐννοια, ἣν ἔχει αὐτῶν, εἶναι τὸ πρότυπον καθ' ὃ ταῦτα δημιουργεῖ. Τὰ ὄντα κατὰ μὲν τὴν ἰδεατὴν αὐτῶν ὑπαρξιν τὴν ἐν τῷ νῶ τοῦ θεοῦ εἶναι αἰδία, κατὰ δὲ τὴν πραγματικὴν ὑπαρξιν τὴν ἐκτὸς τοῦ θεοῦ εἶναι ἐν χρόνῳ³.

15. Κατ' Ἀλβέρτον τὸν μέγαν ὁ θεὸς εἶναι τὸ καθ' εἶδος αἷτιον, φέρει τοὺς ἰδεατοὺς πάντων τῶν δημιουργημάτων λόγους, οἵτινες εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτὸς ὁ θεῖος νοῦς. Πάντα τὰ ὄντα, τά τε γενικὰ καὶ τὰ μερικὰ, ἔχουσι τὴν ἰδέαν αὐτῶν ἐν τῷ θείῳ νῶ ὡς πρότυπον⁴. Τὴν πραγματικὴν τῶν ὄντων ὑπαρξιν ἀποτελοῦσι τὰ εἶδη, ἅτινα ὑπάρχουσι μὲν προτετυπωμένα ἐν τῷ θείῳ νῶ ὡς ἰδεατὰ τῶν ὄντων αἷτια ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἐν τοῖς οὐσί, καθ' ὅσον πραγματοποιῶνται ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον⁵.

16. Κατὰ Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην ὁ θεὸς εἶναι ἀπόλυτος νόησις, ἀπόλυτος αὐτογνωσία, γινώσκει ἑαυτὸν καθ' ὅλην τὴν ἑαυτοῦ τελειότητα. Νοῶν δὲ ὁ θεὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ οὐσίαν νοεῖ ταύτην οὐχὶ μόνον καθ' ἑαυτὴν ἀλλὰ καὶ ὡς πρότυπον αἷτιαν τῶν δημιουργημάτων καθ' ὅσον λοιπὸν νοεῖ αὐτὴν ὡς αἷτιαν τῶν ὄντων, εἶναι ἡ θεία οὐσία ἢ ἰδέα αὐτῶν. Καὶ ὑπάρχει μὲν μία μόνον καθ' ἀλήθειαν ἰδέα, ὅποτε ἡ θεία οὐσία καὶ ἡ θεία νόησις εἶναι μία· δυνάμεθα δ' ὁμῶς νὰ λέγωμεν περὶ πολλῶν ἰδεῶν, ἐφ' ὅσον τὴν θείαν οὐσίαν μιμοῦνται τὰ διάφορα ὄντα κατὰ διάφορον τρόπον⁶.

17. Ὁ δὲ μυστικὸς Ἐκκαρτος ἀπεφαίνεται ὅτι ὁ θεὸς εἶναι καθαρὰ ἐνέργεια, ἐν ἣ διαφόρως ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων συμπίπτει εἰς τὸ

¹ K. I. Λογοθέτου, Ἡ φιλοσοφία τῶν Πατέρων καὶ τοῦ μέσου αἰῶνος, σ. 457 ἐξ.

² Monol. 28.

³ Αὐτ. 13.

⁴ Summa theol. p. 1, tr. 13, qu. 55. membr. 2, art 1.

⁵ De natur. et orig. anim. tr. 1 c2. Opp. 5, 186.

⁶ Summa theol. 1. qu. 15, art 2. De verit. qu. 3, art 8.

αὐτὸ ἡ οὐσία (esse) καὶ ἡ ὑπαρξις (essentia). Ἐν τῷ θεῷ ἀφανίζονται πᾶσαι αἱ ἀντιθέσεις καὶ αἱ διαφοραί· ἐν αὐτῷ ἡ θέσις εἶναι ἅμα καὶ ἄρσις καὶ τᾶνάπαλιν¹. Ἡ καθαρὰ δὲ καὶ αἰδῖος ἀρχὴ τοῦ θεοῦ καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη ἐμπεριέχει πάντα τὰ ὄντα. Ὁ θεὸς δηλαδὴ καθ' ἑαυτὸν ὑπάρχων εἶναι πάντα τὰ ὄντα, καὶ πάλιν πάντα τὰ ὄντα, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσιν ἐν τῷ θεῷ, εἶναι αὐτὸς ὁ θεός. Εἶναι δὲ πάντα ἐν τῷ θεῷ μόνον ἐν ὄν· ἐν τούτῳ οὐδεμία ὑπάρχει διάκρισις ἀλλὰ πάντα καταπίνονται ἐν τῷ ἐνί, ὅπερ εἶναι αὐτὸ τὸ θεῖον ὄν². Τὴν καθαρὰν τοῦ θεοῦ οὐσίαν θεᾶται ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ πνεύματος ἐν μυστικῇ ἐκστάσει, καθ' ἣν ἡ γνῶσις τῆς ψυχῆς καὶ ἡ γνῶσις τοῦ θεοῦ συμπίπτουσιν εἰς ταυτόν. Ὁ ἐμὸς, λέγει, ὀφθαλμὸς καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ θεοῦ εἶναι εἷς ὀφθαλμὸς καὶ μία ὄψις, μία γνῶσις καὶ μία ἀγάπη· ὁ ὀφθαλμὸς, δι' οὗ βλέπω τὸν θεόν, εἶναι ὁ αὐτὸς ὀφθαλμὸς, δι' οὗ ὁ θεὸς βλέπει ἐμέ³. Τότε ἡ ψυχὴ οἶονεὶ ἐκρέει εἰς τὸν θεόν, ἡ φύσις καὶ ἡ ζωὴ ἐκείνης μεταβαίνει εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ζωὴν τούτου· ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἐν μετὰ τοῦ θεοῦ⁴, θεοῦται⁵.

18. Νικόλαος ὁ Κουζανὸς διέκρινεν ἐν τῇ γνωστικῇ τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείᾳ τὸν νοῦν (ratio) καὶ τὸν λόγον (intellectus). Ἐκεῖνος μὲν ἀποτελεῖ τὴν ἔμμεσον γνῶσιν καὶ περιορίζεται ἐν τῇ χώρᾳ τῶν διαφορῶν, θεωρεῖ τὰ ὄντα ὡς διάφορα καὶ ἀντίθετα ἀλλήλων, ἕπιστον δὲ καὶ ἀναπόδεικτον τίθεται νόμον τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως. Οὗτος δέ, ὁ λόγος, ὅστις ὑπὸ τοῦ θεοῦ λόγου καταλαμπόμενος γίνεται καθαρὰ νοερὰ ἐπόπτεια (simplex intellectio, intuitus intellectualis), δὲν στοχάζεται τῆς πολλότητος ἀλλὰ τῆς ἐνότητος· αἴρεται ὑπὲρ τὸν νόμον τῆς ἀντιφάσεως καὶ διαγινώσκει ὅτι ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἐνότητι, τῷ θεῷ, αἱ ἀντιθέσεις συνάπτονται· ἕπιστον νόμον ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς συμπτώσεως τῶν ἀντιθέσεων. Οὕτω μανθάνει ὁ τοῦ ἀνθρώπου λόγος εἰς τὸ θεῖον ἀποβλέπων ὅτι τοῦτο ἴσταται ὑπὲρ πᾶσαν ἀντίθεσιν καὶ ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν· συνορᾷ ὅτι δὲν γινώσκει οὐδὲ δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν καθ' ἑαυτὴν καὶ ἡ τοιαύτη ἐπίγνωσις εἶναι ἡ κορυφωσις τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, ἡ «σοφὴ ἀγνοασία» (docta ignorantia)⁶. Οἰαδὴ-

¹ Col. 49. Pf. 269, 1 ἐξ. 318, 31 ἐξ.

² Col. 20. 90. Denifl. 460. 461.

³ Αὐτ. 80.

⁴ Αὐτ. 151. 185. 303. 465. 510. 530 κ.ά.

⁵ Ἡ μυστικὴ ἀπόφανσις ὅτι τὸ βάθος τῆς ψυχῆς, τὸ πνεῦμα, εἶναι αὐτὴ ἡ θεία οὐσία, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀνηυρούμενος ἐνοῦται μετὰ τοῦ θεοῦ, δὲν ἀφῆκεν ἀνεπαφῇ τὴν διανόησιν τοῦ Ἐγγέλου, εἰ καὶ μὴ ἔχει οὗτος ἐπίγνωσιν τοῦ πράγματος.

⁶ De conject. 1, 7. 1, 10. 2, 1. De doct. ignor. 1, 4 καὶ 17.

ποτε γνώσις τῆς ἀληθείας εἶναι ἀπλῶς εἰκασία, ἐφ' ἧς στηρίζεται καὶ ἡ θετικὴ θεολογία. Κατὰ ταύτην ὁ θεὸς δὲν εἶναι μόνον ἀπόλυτος ἕνας ἀλλὰ καὶ τριάς¹, εἶναι ἡ περίληψις πάντων τῶν ὄντων· ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ ἀνεπτυγμένον εἰς ἀπόλυτον ἐνότητα, εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ ἀνεπτυγμένον εἰς πολλότητα². Διαφορὰ θεοῦ καὶ κόσμου οὐσιώδης δὲν ὑπάρχει· ἡ διαφορὰ δὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν οὐσίαν ἀλλ' εἰς τὴν μορφήν, εἶναι σχετικὴ καὶ ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ μὲν θεὸς εἶναι ἡ σύμπτυξις ὁ δὲ κόσμος ἡ ἀνάπτυξις πάντων τῶν ὄντων³.

19. Ὁ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐφάμιλλος πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη κατὰ τὴν δύναμιν καὶ εὐρύτητα τῆς διανοίας ἀναδειχθεὶς περιώνυμος φιλόσοφος Λεϊβνίτιος πρεσβεύει τὰ καθόλου, τὰ εἶδη, καὶ δεικνύει ὅτι πραγματικὰ εἶναι ὅσα νοοῦμεν διὰ γενικῶν ἐννοιῶν. Τὰ εἶδη ὅμως αὐτοῦ δὲν εἶναι ὡς παρὰ Πλάτωνι πρότυπα ἐπέκεινα τῶν ὄντων ὑπάρχοντα ἀλλ' ὡς παρ' Ἀριστοτέλει ἐνεργοῦσαι δυνάμεις· δὲν εἶναι πρότυπα, καθ' ἃ τὰ ὄντα ἐμορφώθησαν, ἀλλ' αἱ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ἀποτελοῦσαι καὶ ἐν αὐτοῖς δρῶσαι δυνάμεις. Οὕτω διαλλάττει ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος τὴν πλατωνικὴν πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν θεωρίαν· ἀποφαίνει τὰς «μονάδας» παραπλησίως μὲν πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος ὡς αἰδία εἶδη, ἅτινα κατὰ φυσικὸν τρόπον οὔτε γίνονται οὔτε ἀπόλλυνται, παραπλησίως δὲ πρὸς τὰς ἐντελεχείας τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς δρώσας δυνάμεις⁴. Ἄν δὲ ὁ Λεϊβνίτιος ταυτίζη τὰς μονάδας αὐτοῦ πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος, γίνεται δῆλος ὅτι θεωρεῖ ἑαυτὸν πλατωνικώτερον τοῦ δέοντος⁵.

20. Ὁ δὲ περιώνυμος τῆς Καινιξβέργης φιλόσοφος ἐγκρίνει μὲν καὶ αὐτὸς τὰς ἰδέας ἀλλὰ ταύτας ἐκλαμβάνει κατὰ τρόπον ἱκανῶς διάφορον τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τὸν Κάντιον δηλαδὴ αἱ ἰδέαι εἶναι ἐννοιαὶ τοῦ λόγου, δι' ὧν τὸ σύνολον τῶν ἐμπειριῶν ἀνάγεται εἰς ὑπερτάτην καὶ συστηματικὴν, ἀπηρτισμένην καὶ ἀπόλυτον ἐνότητα. Δὲν ἔχουσιν ἐκεῖνα ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα οὐδ' ὑπάρχει τι ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ τὸ ταύταις παρεμφερὲς ἀλλὰ ἀπλῶς χρησιμεύουσιν ὡς κανονι-

¹ De doct. ignor. 1, 10. De visione Dei 17. De possest. 180, 2.

² De possest. 175, 2. De docta ignor. 2, 4. 3, 1.

³ Τὸ φιλοσόφημα τοῦ Κουζανοῦ καὶ μάλιστα ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἔξαρχις τῆς ἐννοίας ὅτι ὁ τοῦ ἀνθρώπου λόγος χωρεῖ ὑπὲρ τὰς ἀντιφάσεις καὶ περιλαμβάνει τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων ἔσχεν ἀναμφιλέκτως ἰσχυρὰν ῥοπήν ἐπὶ τὴν διανόησιν τοῦ Ἐγέλου.

⁴ Opera philos. σ. 259. 740.

⁵ Κ. Ι. Λ ο γ ο θ έ τ ο υ, Ἡ ἰδεολογία τοῦ Λεϊβνίτιου, 120 ἐξ.

στικάι τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως ἀρχαί. Ὅπως αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦ οὕτω καὶ αἱ ἰδέαι τοῦ λόγου εἶναι καθ' ἑαυτὰς κεναὶ καὶ ἄμοιροι περιεχομένου κατ' ἀκολουθίαν δὲ εἰς οὐδεμίαν προάγουσι γνώσιν ἀλλὰ μόνον πρόκεινται ὡς κανόνες καὶ ἀρχαὶ εἰς χρῆσιν τῆς διανοίας. Εἶναι ἄρα αἱ ἰδέαι νοήματα τῆς ψυχῆς, ἔννοιαι τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ παραμένουσιν ὡς προβλήματα, ἅτινα ὁ νοῦς προβάλλει εἰς ἑαυτόν, ἵνα εἰς ἐνότητα ἀναγάγῃ τὴν ἀπειρον τῶν φαινομένων ποικιλίαν¹.

Οὗτοι εἶναι οἱ διὰ τῶν αἰώνων γενόμενοι κυριώτατοι τῆς περὶ ἰδεῶν καὶ τοῦ λόγου θεωρίας προστάται καὶ ὑπέρμαχοι, οἵτινες μᾶλλον ἢ ἦττον ἔσχον ἐπὶ τὸν Ἐγελον ἐπίδρασιν καὶ συνεβάλλοντο ὅπωςδῆποτε εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ μεγαλείου αὐτοῦ φιλοσοφήματος.

21. Ἐπισκοποῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι τὴν εὐρεΐαν ἐκείνην καὶ βασιλικὴν ὁδόν, ἣν ἡ ὑπερφυῆς τοῦ Πλάτωνος διάνοια εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀνέφξεν, ἐπορεύθη καὶ ὕστερον ἢ φιλοσοφία ἢ ἑλληνικὴ προσήσασμένη ἐκεῖνον διὰ τῶν σπουδαιοτάτων αὐτῆς ἀντιπροσώπων ὡς καθηγεμόνα καὶ ὁδηγόν, μέχρι οὗ σὺν τῷ χρόνῳ καταβληθεῖσα τὰς ὑστάτας ἔμελλε νὰ ἐκπέμψῃ φωταυγεῖς ἀναλάμψεις. Βεβαίως καὶ οἱ μετέπειτα καιροὶ οἱ ἐν τε τῷ μέσῳ αἰῶνι καὶ τῇ περιόδῳ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀνέδειξαν θερμοὺς τῆς φιλοσοφίας θιασώτας καὶ προθύμους τῆς πλατωνικῆς καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας θαυμαστάς καὶ πρεσβευτάς. Ἀναμριλέκτως ἱκανοὶ ἀνεφάνησαν ἑκάστοτε οἱ σεμνοὶ τῆς ἀληθείας μυσταγωγοί, οἱ ἐνθεοὶ τῆς ἰδεολογίας ἱεροφάνται. Ἀλλ' εἰς ἓνα κατ' ἔξοχὴν ἢ εὐμενῆς μοῖρα ἐπεφύλαττεν ὡς ἐπίζηλον κληῖρον τὴν ἐκπρεπῆ δύναμιν, ὅπως ἀνακαινίσῃ καὶ ἐν βάρθροις ἀγίοις ἀνιδρύσῃ τὴν πάνσεμνον καὶ θεοειδῆ ἰδεολογίαν· λέγω τὸν μεγαλῶνυμον τῆς Γερμανίας φιλόσοφον, τὸν βαθυγνώμονα Ἐγελον, ὅστις ὡς φαινότατον μετέωρον διαλάμψας πρὸ δύο περίπου αἰώνων εἰς τὴν αἰωνιότητα ἠφανίσθη καταλιπὼν ὀπισθεν ἐν τῷ πνευματικῷ οὐρανῷ φωτεινὰς γραμμὰς καὶ ἀειφεγγεῖς αὐλακας. Τοῦ θεσπεσίου τούτου καὶ ἀληθῶς δαιμονίου φιλοσόφου θέλομεν ὑποτυπώσῃ ἐν τοῖς ἑξῆς τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον.

¹ Kritik der reinen Vernunft 261 ἐξ. 268 ἐξ. 359 ἐξ. Anthropol. I, 43 (ἔκδ. Görl 1923).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ο ΕΓΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΑΥΤΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΕΓΕΛΟΥ¹

1. Ὁ Γεώργιος Γουλιέλμος Φρειδερίκος Ἐγκελος (Hegel) ἦτο ἀπόγονος τοῦ Ἰωάννου Ἐγγέλου, ἀνήκοντος εἰς τοὺς πιστοὺς διαμαρτυρομένους, οὓς ὁ μὲν ἀρχιδουῆς Κάρολος ὁ πατὴρ τοῦ ὕστερον αὐτοκράτορος Φερδινάνδου τοῦ δευτέρου ἐξεδίωξεν ἐκ τῶν κληροδοτηθεισῶν αὐτῷ χωρῶν Steiermark καὶ Kärnten ὁ δὲ δούξ τῆς Βυρτεμβέργης εἰς τὴν ἑαυτοῦ χώραν προθύμως ἐδέξατο. Οἱ τοῦ Ἐγγέλου ἐκείνου ἀπόγονοι κατέλαβον θέσεις πολιτικὰς καὶ ἀξιώματα, τινὲς δ' ἐγένοντο ἱερεῖς καὶ διδάσκαλοι. Ἐκ τούτων ὁ περὶ οὗ ἔσται ὁ λόγος φιλόσοφος ἐγεννήθη τῇ 27ῃ Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1770 ἐν Στουτγάρδῃ, ἐνθα ὁ πατὴρ ἦτο ἀνώτερος ὑπάλληλος. Ἐν ἡλικίᾳ 13 ἐτῶν ἀπώλεσε τὴν μητέρα Μαρίαν Μαγδαληνὴν ὀνομαζομένην, ἧς τὴν μνήμην αἰεὶ εὐλαβῆ καὶ προσφιλῆ διετήρει². Εἶχε δ' ἓνα ἀδελφὸν καὶ μίαν ἀδελφήν, ὧν ἐκεῖνος μὲν Λουδοβίκος τὸ ὄνομα ἐγένετο ἀξιωματικὸς καὶ ἀπέθανε πρὸ τοῦ φιλοσόφου αὕτη δὲ Χριστιανὴ καλουμένη ἐπέζησεν αὐτῷ³. Ὁ νεα-

¹ Τὰ κατὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δράσιν τοῦ Ἐγγέλου διαφωτίζουν αἱ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαι ἐπιστολαὶ «Briefe von und an Hegel». Περιγραφὴν τοῦ βίου τοῦ φιλοσόφου, καταχωρισθεῖσαν ὡς παράρτημα τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἐποιήσατο ὁ Κάρολος Rosenkranz. Συναφῆ δ' ἔργα νεώτερα μνημονεύομεν τὰ ἑξῆς. R. Haym, Hegel und seine Zeit², 1927.—K. Fischer, Hegels Leben, Werke und Lehre¹, σελ. 3-216.—H. Glockner, Hegel², 249-443. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων καὶ μάλιστα τοῦ δευτέρου παρέχεται ἐφεξῆς ἡ ὑποτύπωσις τῆς βιογραφίας τοῦ Ἐγγέλου.

² Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Ἐγκελος τῷ ἔτει 1825, ὅτε δηλαδὴ ἦτο 55 ἐτῶν, ἔγραφε πρὸς τὴν ἀδελφήν «Σήμερον εἶναι ἡ ἐπέτειος τοῦ θανάτου τῆς μητρὸς ἡμῶν, ἣν πάντοτε θὰ ἐνθυμῶμαι».

³ K. Fischer, Hegel¹, 3 ἑξ. H. Glockner, Hegel. τόμ. 21, 270.

ρός Ἐγγελος καίπερ μὴ ἀπολαύων ἄκρας ὑγείας¹ διῆλθε τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς πρωτεύων ἐν ἑκάστη τάξει καὶ βραβευόμενος καὶ πρότυπον μαθητοῦ θεωρούμενος· ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι μετὰ τῆς εὐμαθείας καὶ ἀγχινοίας συνηκολούθει ἡ φιλοπονία καὶ ἡ τοῦ ἠθους σεμνότης. Προσφιλέστατος πάντων τῶν διδασκάλων ἦτο αὐτῷ ὁ Löffler, ὑφ' οὗ ἐδιδάχθη ἐν τε τῷ σχολείῳ (1777 — 1779) καὶ κατ' ἰδίαν ὕστερον δὶς, τὸ μὲν πρῶτον μετ' ἄλλων τινῶν συμμαθητῶν ἔπειτα δὲ μόνος². Καὶ ὁ διδάσκαλος δ' ἐδείκνυε ζωηρὸν διαφέρον ὑπὲρ τοῦ μικροῦ μαθητοῦ διαβλέπων μεγάλας ἀρετὰς καὶ πολλὰ παρ' αὐτοῦ εὐλόγως ἐλπίζων. Προσφέρων δῶρον τῷ ὀκταέτει παιδίῳ μετάφρασιν τοῦ Σαιξπήρου ἐπέγραφε· «Δὲν καταλαμβάνεις εἰσέτι αὐτὴν ἀλλ' εὐθὺς μετ' ὀλίγον θὰ δύνασαι νὰ κατανοῆς»³. Κατὰ τὴν τότε κρατοῦσαν τῆς διδασκαλίας μέθοδον οἱ μαθηταὶ τῶν ἀνωτέρων τοῦ Γυμνασίου τάξεων συνέταττον πραγματείας καὶ ἀπήγγελλον λόγους «ῥητορικὰς ἀσκήσεις» καλουμένους. Τοιοῦτους ἀπήγγειλεν ὁ Ἐγγελος τέσσαρας περιλαμβανομένου καὶ τοῦ

¹ Ὁ Ἐγγελος ἐν ἡλικίᾳ ἕξ ἐτῶν ἐκινδύνευσε παθὼν ἐξάνθημα, ἐν ἡλικίᾳ δὲ 13 ἐτῶν προσεβλήθη ὑπὸ χολερικοῦ πυρετοῦ· ὕστερον ὑπέστη ἐγγείρησιν δι' ἀπόστημα τοῦ τραχήλου μαθητῆς δὲ ὦν τοῦ θεολογικοῦ φροντιστηρίου ἔπαθε πυρετὸν καὶ ἠναγκάσθη ἐπὶ ἓνα μῆνα νὰ διακόψῃ τὰ μαθήματα. Καὶ μετὰ πολλὰ δ' ἔτη, ὅτε ἦτο ὑψηγῆτης, παρεῖχεν ἐντύπωσιν ἀνθρώπου ἀσθενικοῦ, ὡς ἐμφαίνει ἐπιστολὴ τοῦ Schiller πρὸς τὸν Γουλιέλμον von Humboldt. Κατόπιν ὁμως ἐβελτιώθη ἡ ὑγεία καὶ μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἐν Βερολίνῳ διαμονῆς παρεπονεῖτο ὁ φιλόσοφος διὰ χρονίαν πάθησιν τοῦ στομάχου.

² Ἐδιδάχθη πρῶτον Κούρτιον, Αἰσωπέλους μύθους καὶ τὴν Κ. Λιαθήκην, ὕστερον δὲ φιλοσοφικὰς ἐπιστολάς τοῦ Κικέρωνος, ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ψαλμοὺς καὶ ὀλίγα ἑβραϊκά.

³ Ὅτε ὁ προσφιλὴς διδάσκαλος ἐτελεύτησε τῇ 6ῃ Ἰουλίου τοῦ 1785, ὁ Ἐγγελος κατέγραψεν ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὐτοῦ ὀλίγα εἰς τὴν μνήμην ἐκείνου, οὗ ἐνεκωμίαζε τὸ ἦθος καὶ ἐξῆρε τὴν ἀξίαν. «Ὁ καθηγητῆς Löffler — ἔγραφεν — ἦτο ἐκ τῶν μάλιστα σεβαστῶν μου διδασκάλων, ἰδίᾳ δ' ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσι τοῦ Γυμνασίου δύναμαι θαρρούντως νὰ ὀνομάσω αὐτὸν τὸν διαπρεπέστατον· ἦτο ὁ χρηστότατος καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀπροκατάληπτος ἀνὴρ. Κυριωτάτη μέριμνα αὐτοῦ ἦτο νὰ ὠφελῇ τοὺς μαθητὰς, ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους. Δὲν ἤρκετο, ὡς ἄλλοι, εἰς τὴν μηχανικὴν ἐπανάληψιν τῶν διδασκομένων πραγμάτων πρὸς πορισμὸν τῶν ἀλφίτων ἀλλ' ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν παραμυθίαν, ἣν αὐταὶ παρέχουσιν εἰς τὰς παντοίας περιστάσεις... Νῦν δὲ καὶ οὗτος ἀπέθανε· τὴν μνήμην αὐτοῦ ἀεὶ θὰ διατηρῶ ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἀνεξάλειπτον». Οἱ ὀλίγοι οὗτοι λόγοι δὲν ἀπεικονίζουσι μόνον τοῦ ἐκλιπόντος διδασκάλου τὸν χαρακτήρα ἀλλ' ἐμφαίνουσιν ἅμα τὴν διαύγειαν τῆς κρίσεως καὶ τὴν εὐγένειαν τῶν συναίσθημάτων τοῦ νεαροῦ Ἐγγέλου.

ἔξιτηρίου λόγου, οὗ ἡ ὑπόθεσις ἦτο ἀλλόκοτος: «*ἡ λυπηρὰ κατάστασις τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν παρὰ τοῖς Τούρκοις*» καὶ σκοπὸς προετίθετο τὸ νὰ φανῇ ὅτι ἐν Στουτγάρδῃ πάντως ἦτο ἡ κατάστασις πολλῶ κρείττων ἢ ἐν Τουρκίᾳ καὶ νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τοῦτο εἰς τε τὸν δοῦκα καὶ τοὺς διδασκάλους ἡ προσήκουσα εὐγνωμοσύνη. Τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν λόγων ἐπληνέθησαν σφόδρα καὶ ἐθεωρήθησαν αἴσια λαμπροῦ μέλλοντος σημεῖα ἀλλ' ἡ ἀπαγγελία καὶ ἡ εὐφράδεια καὶ ἡ τῆς φωνῆς σταθερότης («*eloquentia corporis*» et «*vocis firmitas*») ἐφάνησαν ἄγαν ἑλλιπῆ. Ἡ δ' ἑλλειψις παρέμεινε μέχρι τέλους, διότι καὶ ὑστέρᾳ περὶ αὐτοῦ εἵδησις ἐπιμαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἦτο μέγας ρήτωρ («*orator haud magnus*»).

2. Ἀξιόλογοι σπουδαὶ καὶ κυριώταται ἀσχολίαι ἐν τοῖς τότε χρόνοις ἐθεωροῦντο αἱ ἔνδοξοι γλώσσαι καὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, πεζογράφοι καὶ ποιηταί, μάλιστα δὲ οἱ Ἕλληνες. Περὶ τούτους συντόμως ἀσχολούμενος ὁ Ἐγελος μετέφρασε τὸ Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐπικτήτου καὶ τὸ περὶ Ὑψους σύγγραμμα τοῦ Λογγίνου, ἔτι δὲ δράματα τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Σοφοκλέους, οὗ τελευταίου τὴν Ἀντιγόνην κατ' ἑξοχὴν ἐθαύμαζε καὶ ἔκρινεν ὡς τὴν ὑψηλοτάτην καὶ τελειοτάτην πασῶν τῶν τραγωδιῶν. Ἐπλούτιζε δὲ αἰεὶ τὰς γνώσεις ἀναγινώσκων ἐνδελεχῶς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τηρῶν ἐπιμελῶς ἀκριβεῖς ἐπιτομὰς καὶ συνόψεις. Δὲν ἦτο ὁμως ἀπλοῦς ἀναγνώστης καὶ περίεργος συλλογεὺς ἀλλοτρίων διανοημάτων ἀλλὰ τοῦναντίον ἀγχίνους παρατηρητῆς καὶ ὀξύνοους κριτῆς τῶν παντοίων ἀναγνωσμάτων καὶ ἀκουσμάτων, τὰς δὲ ἰδίας διασκοπήσεις καὶ σκέψεις κατέγραφεν ἐν ἡμερολογίῳ, ὅπερ εἶναι λατινιστὶ κατὰ τὸ πλεῖστον συντεταγμένον καὶ διήκει ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἔτους 1785 μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1787. Ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τούτῳ τοῦ εὐφυοῦς ἐφήβου ἐμφανίζεται μὲν θαυμαστὴ βαθύνοια καὶ μείζων ἢ κατὰ τὴν νεαρὰν ἡλικίαν κριτικὴ δύναμις, διαφαίνεται δὲ ἡ τάσις πρὸς διασάφησιν καὶ ἐξήγησιν τῆς ἐννοίας καὶ σημασίας τῶν μεγάλων ἀνδρῶν καὶ τῶν σπουδαίων γεγονότων, ἡ ὁρμὴ πρὸς κατανόησιν φιλοσοφικὴν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας¹. Ἐν τοῖς χρόνοις τῆς νεαρᾶς καὶ μαθητικῆς ἡλικίας δὲν εἶχεν, ὡς φαίνεται, λάβει εἰσέτι πείραν οὐδ' ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῆς συγχρόνου ἀκμῆς τῆς ὑπερόχου λογοτεχνίας, ἣν ἡ ἑξαίρετος μεγαλοφυΐα καὶ ἔνθους δραῖσις τοῦ Goethe καὶ τοῦ Lessing

¹ Εἰς τὴν βαθυτέραν ἔρευναν καὶ εὐρυτέραν ἀντίληψιν τῆς καθολικῆς καὶ παγκοσμίου ἱστορίας προήγαγε τὸν Ἐγελον ἡ σύντομος ἀνάγνωσις τοῦ ἐκδοθέντος τότε ἔργου τοῦ J. M. Schröekh, ἐπιγραφομένου «Γενικὴ τοῦ κόσμου ἱστορία» (*Allgemeine Weltgeschichte*).